

Kulturhistorisk rapport

Sønder Elkær, Sulsted

Bebyggelsesspor og brandgrave fra
førromersk jernalder

J.nr. ÅHM 6226

September 2012

Ved BA Liv Stidsing Reher-Langberg

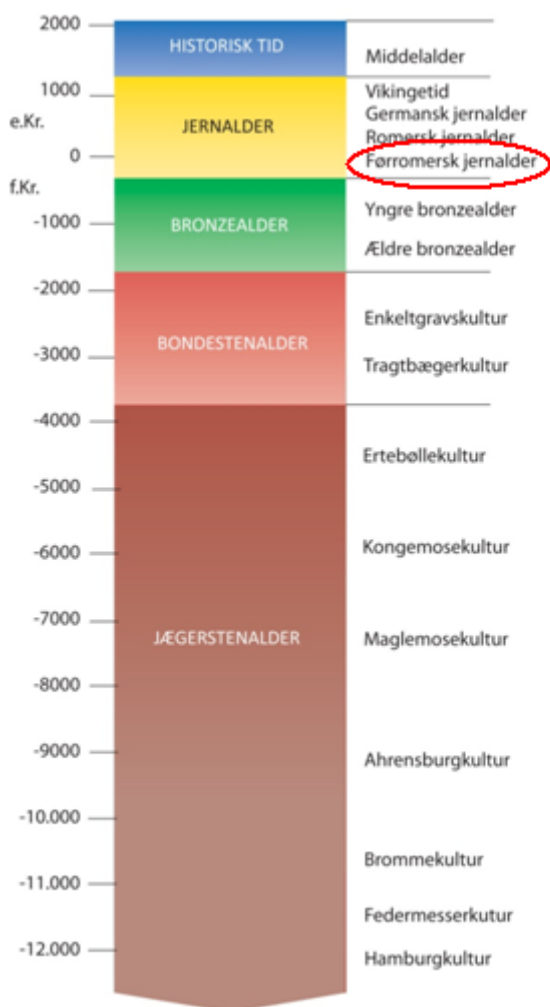
Telefon: 99 31 74 00

E-mail:

historiskmuseum@aalborg.dk

Indholdsfortegnelse

Indledning.....	2
Undersøgelsens baggrund	2
Lokalområdet i oldtiden	3
Undersøgelsens resultater	4
Sammenfatning og perspektivering	8
Udgravningsdata.....	10

Figur 1. Tidslinje med tidsaldre, underinddelinger og årstal, samt fakta om ældre jernalder.

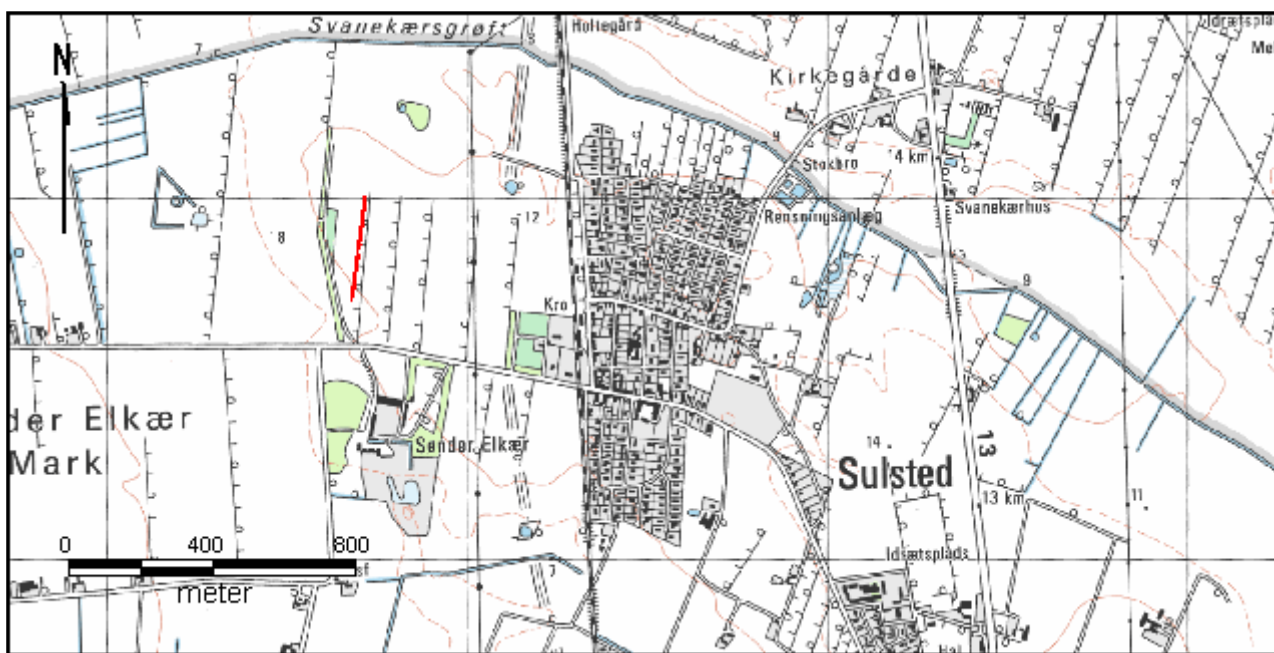
Ældre jernalder

I Danmark kalder vi perioden fra 500 f. Kr. – 400 e. Kr. for ældre jernalder. Ældre jernalder inddeles i tre underperioder førromersk jernalder, som også kaldes keltisk jernalder (500 – 1 f. Kr.), ældre romersk jernalder (0-200 e. Kr.) og yngre romersk jernalder (200-400 e. Kr.).

Omkring 500 f. Kr. begyndte man at udvinde jern af lokale forekomster af myrmalm. Man var derfor ikke længere afhængig af bronze, som kom til Danmark fra Central- og Sydeuropa i bronzealderen (perioden før jernalderen). Ud over fordelene ved at man nu selv kunne udvinde og producere metalgenstande, så har jern også en anden fordel frem for bronze: Det er meget stærkere og derfor mere velegnet til våben og redskaber. Jernalderens bønder var altså godt rustet til at forsvare sig selv og de gårde og indhegnede landsbyer som lå spredt ud over Danmark i oldtiden.

Indledning

I perioden 10. juni – 27. juli 2012 udførte Nordjyllands Historiske Museum en arkæologisk udgravning af et mindre område vest for Sulsted, nord for gården Sønder Elkær (se figur 2), hvor der var spor efter bebyggelse og grave fra den ældste del af jernalderen, også kaldet førromersk jernalder (se figur 1 med tidslinje).

Figur 2. Placeringen af det undersøgte område. Markeret med rødt.

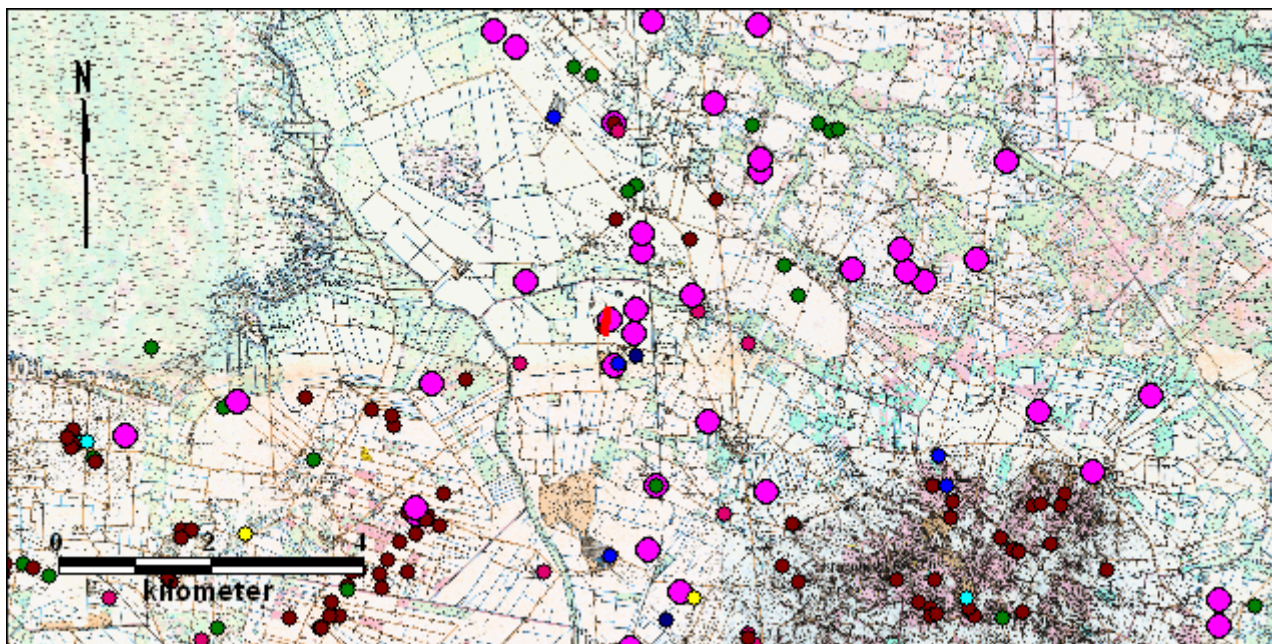
Undersøgelsens baggrund

Forud for nedlæggelsen af et elkabel mellem Nørre Uttrup og Hvorupgård blev der foretaget en større arkæologisk forundersøgelse af kabeltracéet. Den arkæologiske forundersøgelse foregik ved, at mulden blev fjernet med gravemaskine i en lang grøft, hvor elkablet skulle nedlægges. I undergrunden kunne man se, om der var bevarede spor efter fortidig aktivitet. Ved Sønder Elkær blev der fundet mange af sådanne spor, og det var derfor nødvendigt at foretage en egentlig arkæologisk udgravning på området, før anlægsarbejdet kunne påbegyndes.

I forbindelse med den arkæologiske undersøgelse blev der fjernet mere muld, så udgravningsfeltet dækkede et område på ca. 6x280 m. På denne måde blev det lettere at undersøge de arkæologiske spor, samtidig med at overblikket over udgravningen blev bedre.

Lokalområdet i oldtiden

Foruden jernalderbebyggelsen ved Sønder Elkær blev der i forbindelse med forundersøgelsen af kabeltracéet også fundet en jernalderbebyggelse nord herfor, på den anden side af et mindre vådområde, ved gården Ny Vrå. Disse to bebyggelser passer fint ind i det øvrige billede vi har af nærområdet i jernalderen. Vi kender således både til et mindre antal jernalderbebyggelser samt brand- og jordfæstegrave fra dette område (se fig. 3).

Figur 3. Placering af udgravningsfelt (den røde streg ca. midt i billedet) samt øvrige registrerede fund i området. Lilla prikker markerer fund fra jernalderen. Baggrundskort: høje målebordsblade (fra sidste halvdel af 1800-tallet), hvor de blågrønne plamager markerer vådområder.

De to bebyggelser ved henholdsvis Sønder Elkær og Ny Vrå ligger begge på den vestlige side af et naturligt plateau, tæt på store lavtliggende områder (på figur 3 er de lavtliggende vådområder markeret med blågrønne farver). Man har således haft adgang til og dermed kunnet udnytte både de højereliggende tørre områder samt disse lavtliggende våde områder. At man bosatte sig på de højereliggende tørre områder frem for de lavtliggende vådområder virker meget naturligt, og dette blev da også understreget ved forundersøgelsen, hvor der ikke kom spor efter fortidig aktivitet, hvor grøften blev lagt igennem sådanne fortidige vådområder.

Undersøgelsens resultater

Den arkæologiske undersøgelse afdækkede som nævnt et område på ca. 6x280 m. Inden for dette område blev der registreret spor efter bebyggelse og grave fra førromersk jernalder. Nedenfor er en opsummering af undersøgelsens resultater:

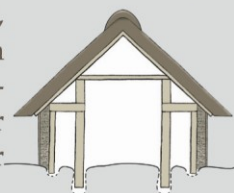
Østenden af et treskibet hus

I den nordligste del af udgravningsfeltet blev der fundet fire stolpehuller, som mindede meget om hinanden i både dimensioner og fyld. Disse fire stolpehuller formodes at repræsentere to tagbærende stolpesæt i et treskibet hus (se fig. X). Idet der ikke blev fundet yderligere stolper mod øst og huset ikke kunne afgrænses mod vest inden for udgravningsfeltets grænser, formodes de to stolpesæt at være den østlige ende af huset.

Der blev ikke fundet daterende materiale i stolpehullerne. En datering til førromersk jernalder bygger således på husets relation til de øvrige anlæg fra undersøgelsen.

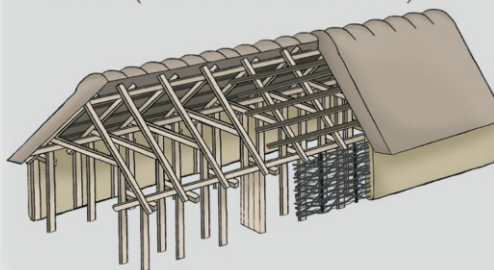
Det treskibede hus

I et treskibet hus bæres taget af to rækker af kraftige stolper, placeret ned igennem husets midte. Hustypen kaldes treskibet, da det i tværsnit kan opdeles i tre dele - mellem og på hver side af de to rækker tagbærende stolper.

Husene har haft stolper til yder-vægge og andre opdelinger i huset - som skillevægge, båse til dyrene osv. - men disse er kun i heldige tilfælde bevaret. Husene er aflange og oftest 5-6 m brede. De kaldes derfor langhuse, når de er så lange, at de er brugt som bolig. Der er også mindre bygninger, som har været brugt som fx arbejds- og til opbevaring. Indgangene er i langhusenes lange vægge, og indrettes oftest med bolig i den ene ende (mod vest) og stald i den anden (mod øst).

Treskibede huse bygges i det meste af bronzealderen, jernalder og vikingetid - samlet en periode på omkring 2000 år (1.500 f.kr.-1.050 e.kr.).

Figur 4. Faktaboks om det treskibede hus.

En nedgravet kælder

Syd for det treskibede hus blev der fundet et anlæg, som skulle vise sig at være en nedgravet kælder. I overfladen fremstod anlægget blot som en stor og meget diffust afgrænset mørk plamag i den lysere undergrund. Ved den efterfølgende undersøgelse viste det sig imidlertid at være ca. 1,5 m dyb, med en helt vandret bund og næsten lodrette sider (fig. 5), hvorfor anlægget

senere netop blev tolket som en kælder. Ved anlæggets bund, rundt langs dets sider, blev der desuden registreret enkelte stolpehuller, som har hørt til en vægkonstruktion. Herudover blev der mod syd, i anlæggets top, registreret noget der kan have været enten en indgang eller en udluftningskanal. Om det er en indgang eller en udluftningskanal er imidlertid ikke muligt at fastslå.

En kælder som denne skal ikke forstås på helt samme måde som nutidens kældre. Denne kælder har således ikke været under et hus, men derimod ligget som en separat bygning til en bebyggelse (som desværre ikke blev fundet ved undersøgelsen). Kælderen har som nævnt været gravet ca. 1,5 m ned i undergrunden, men om den har haft en tagkonstruktion som har ligget under eller over jordoverfladen, er ikke muligt at konkludere.

Kælderen formodes at have været brugt som forråds-kammer eller opbevaringsrum.

Der blev fundet en del lerkarskår i den jord, som var faldet ned i kælderen efter endt brug. Disse skår kunne ud fra deres form og ornamentik dateres til den yngre del af førromersk jernalder.

Figur 5. Profilbillede af den nedgravede kælder, med vandret bund, næsten lodrette sider samt to stolpehuller i kældrens bund.

Grubekompleks

Syd for kælderen blev der registreret 37 gruber, som lå samlet i et grubekompleks (fig. 7). Gruberne fremstod som store og dybe fyldskifter, og er fremkommet ved opgravning af råstof. Netop i dette område består undergrunden af leret sand, i modsætning til områdets øvrige undergrund bestående af sand, hvilket formodentlig er årsagen til, at man gravede

Figur 6. Én af gruberne fra grubekomplekset

gruberne netop her. Gruberne er efterfølgende blevet fyldt op med både flyvesand og affald fra bebyggelsen. Derfor blev der enkelte steder også fundet skår fra lerkar i gruberne. Flere af disse skår kunne ud fra deres form og ornamentik dateres til den yngre del af førromersk jernalder.

Brandpletter

I den sydlige del af udgravningsfeltet blev der fundet fire brandgrave. Disse fire brandgrave hører alle under dét, der kaldes for brandpletter, da ligresterne ikke er lagt ned i en urne, men blot i et hul i jorden. Foruden menneskeknogler og trækul, blev der i én grav fundet fragmenter af hvad der formodes at være en jernkniv. I en anden grav blev der fundet en stor mængde skår fra et lerkar. Disse skår kunne dateres til den yngre del af førromersk jernalder. Ud fra denne grav dateres de øvrige grave, uden daterende materiale, ligeledes til den yngre del af førromersk jernalder.

Figur 7. Brandplet, set i fladen.

Brandgrav

Som det stadig sker i dag, blev den døde i dele af oldtiden brændt på bål. Som regel sammen med gravgaver som personlige ting, lerkar og fæde med mad og drikke. Muligvis var gravgaverne til rejsen eller til det næste liv.

Resterne fra ligbålet blev derefter samlet sammen og nogle gange sorteret. Hele eller dele af resterne blev så gravet ned i et hul - nogen gange i en urne, som oftest var et fint lerkar.

Figur 8. Faktaboks om brandgrave/brandpletter.

Datering

Som det er blevet nævnt, er dateringerne på de forskellige anlæg lavet på baggrund af skår fra lerkar, som blev fundet i de pågældende anlæg. Alle dateringer fra undersøgelsen lyder på *ældre jernalder* eller *førromersk jernalder*.

Som supplement til disse dateringer blev der udtaget jordprøver fra flere anlæg, hvori der blev fundet trækul. Ud fra dette trækul vil det forhåbentlig være muligt at få lavet C14-dateringer på de pågældende anlæg.

¹⁴C-analyse

Kulstof-14 bruges til at tidsbestemme eller datere organisk materiale, altså materiale fra mennesker, dyr og planter.

Kulstof (C) er et grundstof, der indgår i alle levende organismer. ¹⁴C har de samme egenskaber som almindeligt kulstof (¹²C), men er radioaktivt. Når en organisme, fx et menneske dør, mindskes antallet af C-14 atomer i det døde menneske derefter langsomt, eller henfalder som det kaldes. Ved at måle den mængde af ¹⁴C, der er tilbage i et materiale, kan man derfor regne ud, hvor gammelt det er.

¹⁴C-analyserne udføres af fysikere, som modtager de materialer, der udvælges fra forkullet materiale - oftest fra makrofossil-analyser.

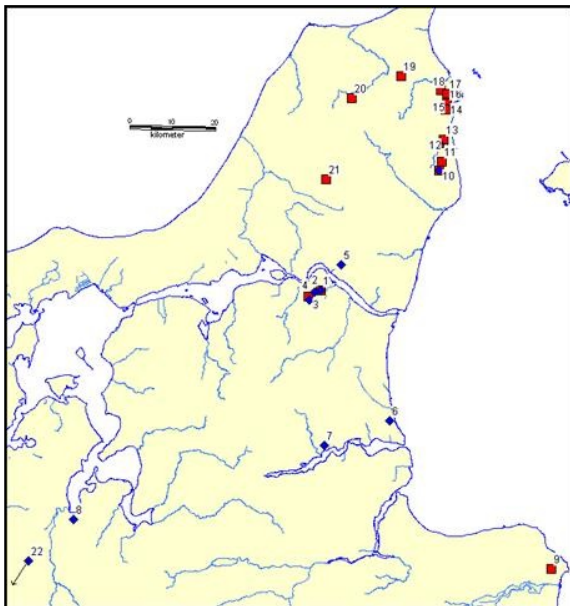
Figur 9. Faktaboks om C14-datering.

Sammenfatning og perspektivering

Resultaterne fra udgravningen viser, at området ved Sønder Elkær blev benyttet i forbindelse med såvel bebyggelse som gravplads i førromersk jernalder. Spor efter bebyggelse kunne ses ved østenden af et treskibet hus, en nedgravet kælder samt et grubekompleks, som må ses i relation til den egentlige bebyggelse; mens spor efter gravpladsen kunne ses ved fire brandgrave.

Fundet af den nedgravede kælder er særlig interessant, da kældre fra jernalderen kun bliver fundet og undersøgt forholdsvis sjældent. I det jyske område kendes der, foruden denne kælder ved Sønder Elkær, således kun til 39 kældre. Disse kældre kan opdeles i henholdsvis træbyggede og stenbyggede kældre, hvor kælderen ved Sønder Elkær hører til den førstnævnte kategori (se figur 10). Som det ligeledes ses på kortet på figur 10 findes størstedelen af disse nedgravede kældre i det nordjyske område, hvorfor de kan betragtes som værende en del af den lokale måde at bosætte sig på i førromersk jernalder. Den geografiske placering af kælderen ved Sønder Elkær er således med til at understrege dette lokale træk ved bebyggelsesstrukturen.

At der blev fundet en kælder ved Sønder Elkær må betyde, at vi har at gøre med en særlig bebyggelse. Da udgravningsfeltet var meget lille, med en bredde på kun 6 m, var det imidlertid ikke muligt at finde flere spor efter bebyggelsen. Der er dog ingen tvivl om, at der findes spor efter en større bebyggelse i området omkring udgravningsfeltet. Ikke mindst må der findes et hus i umiddelbar relation til kælderen. Herudover er det sandsynligt at der også kan findes yderligere nedgravede kældre i området.

Figur 10. Udbredelsen af kældre i Jylland. Træbyggede kældre er markeret med blå, stenbyggede kældre er markeret med rød. (Udbredelseskort fra N. Haues Ph.D.-afhandling).

Som nævnt afdækkede den arkæologiske undersøgelse kun en mindre del af, hvad der formodes at være en større bebyggelse og gravplads fra førromersk jernalder. Undersøgelsen har således kun givet os et lille glimt af, hvordan livet og samfundsforholdene var i førromersk jernalder i området omkring Sønder Elkær (se faktaboks om samfundsstrukturen i jernalderen, figur 11). Der var således ikke mulighed for at undersøge, om vi her har at gøre med en enkeltliggende gård eller en større landsby. Ligeledes var der heller ikke mulighed for at undersøge, hvorvidt bebyggelsen tilhørte de højere- eller laverestående i samfundet, om end tilstedeværelsen af en kælder kan tyde

på det første.

Såfremt der i fremtiden skal foretages anlægsarbejde i området, vil det være af stor interesse og nødvendighed at foretage en arkæologisk forundersøgelse, så vi kan få en bedre forståelse af bebyggelsen og gravpladsen, og dermed samfundet i førromersk jernalder i området.

Samfundsstruktur

I jernalderen ser vi for første gang i danmarkshistorien, at mennesker rykker sammen og etablerer små landsbyer. Arkæologer fandt i 1970'erne spor efter en af disse landsbyer ved Grøntoft nordøst for Ringkøbing. Her lå fem større og tre mindre gårde inden for et fælles hegn. I Grøntoft var der ingen hegn om de enkelt gårde, så arkæologerne tror, at beboerne i landsbyen levede sammen i et landsbyfællesskab, hvor de har hjulpet hinanden med at dyrke markerne, bygge huse og passe dyrene.

At der i Grøntoft er forskel på husenes størrelse viser dog, at nok var man fælles om tingene, men der var trods alt forskel på folk. Arkæologer mener nemlig, at forskellen i husenes størrelse antyder, at der har været nogle, der har haft flere husdyr end andre og dermed været rigere – og måske også haft mere magt?

Figur 11. Faktaboks om samfundsstrukturen i ældre jernalder.

Sønder Elkær, Sulsted

- Nordjyllands Historiske Museum jnr. 6226
- Fund & Fortidsminder: 120610-48
- Kulturstyrelsen jnr. 2011-7.24.02/NJM-0038
- Bygherre: N1
- Undersøgt areal: 1.600 m²
- Deltagere i udgravningen:
 - BA Liv Stidsing Reher-Langberg
 - Cand.mag. Karen Povlsen
 - Museumsinspektør Torben Trier Christiansen
- Dokumentationsmateriale (fund, fotos, opmålinger m.v.) opbevares på Nordjyllands Historiske Museum, Vang Mark 25, 9380 Vestbjerg